Вернік О. О.,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри світової літератури та російського мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, м. Старобільськ, Україна
overnik16@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9840-270X>

**„ВОНИ РОБЛЯТЬ СУЧАСНІСТЬ ЗМІСТОМ МИСТЕЦТВА”
(„СЕРАПІОНОВІ БРАТИ” В КРИТИЦІ МАРІЕТТИ ШАГІНЯН)**

Літературна група „Серапіонові брати” стала одним з найбільш яскравих явищ російської літератури 1920-х років. Молоді автори створювали твори, які на кілька десятиліть визначили шляхи розвитку художньої творчості не тільки в Радянському Союзі, але й у світі. Їхня творчість завжди була цікавою для сучасників, які бачили у творах такі аспекти, що й сьогодні викликають інтерес. Це обумовлює актуальність нашого дослідження.

У сучасній науці про „Серапіонових братів” добре відомі роботи В. Акімова, В. Васильєва, А. Геніса, Алевтини Зайдман, Б. Фрезінського, Поліни Шулик та ін. Ці вчені досліджують різні аспекти творчості „Серапіонових братів”, але за межами їхньої уваги залишилося детальне вивчення рецепції літературної групи сучасниками, зокрема, Маріеттою Шагінян, яка добре знала всіх „серапіонів” і залишила про них статті, що заслуговують на пильну увагу вчених. Все це обумовлює мету нашого дослідження – вивчити творчість „Серапіонових братів” в критиці Маріетти Шагінян. Ми будемо використовувати методологію герменевтичного підходу й рецептивної естетики.

Маріетта Шагінян неодноразово була на зборах „Серапіонових братів” і брала участь в обговоренні їхніх творів, написала про літературну групу дві статті – в 1921 та в 1923 роках. На початку статті автор підкреслює важливість белетристики для читача, оскільки в критичні моменти розвитку цивілізації, коли читачеві здається, що „ми не живемо, а тільки терпимо, що ми – пасивні постаті історії”, оповідна література „канонізує побут” (Серапіоновы братья, 1998, с. 579), дозволяє читачеві індивідуалізувати твір, побачити в чужій історії самого себе. Маріетта Шагінян вважає, що помилково співвідносити творчі шукання „Серапіонових братів” з формалізмом, оскільки молоді письменники „відроджують як раз ті явища, проти яких виступила формальна школа: психологізм, реалістичну манеру письма, лінійну композицію (не заокруглюють оповідання, а розгортають його по лінії), переважання теми над фабулою, „змісту” над зайнятістю. Словом, Серапіоновы братья <...> не починають собою нової белетристики, а

відроджують споконвічну російську класичну повість” (Серापionoвы братья, 1998, с. 579). Ця точка зору автора критичної статті суперечить сучасним дослідженням про літературну групу. Так австрійський учений А. Ханзен-Леве Оге, розглядаючи проблеми дослідження теорії формалізму, звертається до вивчення реалізації теорії російського формалізму, зокрема, у творчому досвіді „Серапionoвых братів” (Ханзен-Леве Оге, 2001). Автор досліджує розвиток формалізму в модерністських естетичних канолах, розглядає моделі еволюції методу, зупиняється на вивченні об'єктивізації формалізму в критиці, літературних дискусіях, художніх творах. Формальний метод, будучи частиною літературного побуту 1920-х років, не тільки впливав на твори письменників розглянутої нами літературної групи, але й сам відчував вплив теоретичних положень його учасників, зокрема, Л. Лунца (Ханзен-Леве Оге, 2001, с. 500).

Відзначимо, що Марієтта Шагінян перераховує ті нечисленні риси, яким „серапіони” зобов'язані формалістам, але ці характеристики пов'язані виключно з особливостями стилістики творів письменників: *„Вони ввели в розповідь принципи усного мовлення, сказиваніє, як один з помічників найбільшої зайнятості; передбачається, що читач слухає. Це по-різному виразилося у кожного. Одні користуються рефреном <...>, інші ведуть розповідь, зовсім у неї не втручаючись і даючи логіці дії розгортатися з майже музичної строгістю <...>, треті <...> весь час втручаються в розповідь, даючи від себе щось на зразок примовки*” (Серапionoвы братья, 1998, с. 579–580). Марієтта Шагінян, говорячи про лексику, відзначає, що *„книжкових і „письмових” слів вони старанно уникають, вишукують мовні слова й слівця, інший раз зовсім свіжі; тяжіють до Ремізова, до казки, до лубка*” (Серапionoвы братья, 1998, с. 580). Критик бачить головні орієнтири творчих пошуків молодих письменників у „консервативній” російській прозі – в психологічному реалізмі, який творчо переосмислений „серапіонами” і сходить *„до М. Горького, Куприна, Буніна, Зайцева, до московського „Знання”, до „Землі”, до петербурзької „Шипшини”* (Серапionoвы братья, 1998, с. 580). Саме тому головна особливість літературної групи полягає в тому, що *„ніколи нове не було мені революційним <...> це життєво*” (Серапionoвы братья, 1998, с. 580). Отже, очевидно, що Марієтта Шагінян вказує на те, що „Серапionoві брати”, на відміну від деяких інших творчих об'єднань (наприклад, лівого мистецтва), спираючись на традиції психологічного реалізму, стали явищем російської літератури і зробили *„сучасність змістом мистецтва*” (Серапionoвы братья, 1998, с. 581). Автор статті бачила новаторство літературної групи в тому, що вони зробили предметом творчого осмислення повсякденне життя, *„оформлюють для нас злободенність, яка тече та стрибає, даруючи їй „лік та число”* (Серапionoвы братья, 1998, с. 581).

На думку Марієтти Шагінян, передчасно говорити про кожного „серапіона”, тому що їхні *„авторські індивідуальності ще нерозбірливі”*

(Серапионовы братья, 1998, с. 581)., винятком є лише М. Нікітін, який створив повість „Кол”. Сьогодні читачеві цей твір, що вийшов єдиний раз в 1922 році в малотиражному берлінському альманасі „Пчьоли”, на жаль, залишається поза зоною досяжності. Стаття Марієтти Шагінян написана в 1921 році, за рік до публікації повісті, це дає нам право припустити, що критик знала твір з авторського рукопису або була присутня на зборах „серапіонів”, де відбувалося читання твору. М. Нікітін, який згодом став в прямому сенсі радянським письменником, повість ніколи не перевидавав і не згадував про неї.

Б. Фрезинський приводить зміст твору: *„Кол” складається з восьми маленьких частин. Дія його відбувається на Півночі в епоху продподатку <...> розповідь про те, як селяни і рибалки, люди темні, що живуть за стародавніми правилами, змучені нескінченими поборами і, коли їх зганяють на мітинг, присвячений боротьбі з „леригией”, їх терпіння лопається і обурені слова вилітають назовні („Слыхали тут ихний долбеж: Ленин да Троцкий, Троцкий да Ленин... Идолов вам надо, а человек – тьфу”). У підсумку реєтрика, складена зі сторонніх чужинців, виносить шість розстрільних вироків. Так з'являється у селі кол – замість хреста на могилі („надо бы крест, да боюсь, скажут, что мутишь”), і „приходят к колу люди, припадают... народу сюда бегают – не перечтешь” (Фрезинский, 2003, с. 70).* Це була одна з перших оповідань М. Нікітіна, яка принесла йому славу. Зберігся лист М. Нікітіна до редактора видання „Красная новь” О. Воронського, яке дозволяє зрозуміти авторську концепцію твору в той час: *„Кол” – хіба це сатира або іронія або підсиджування, смішок <...> це трагедія. Росія пережила цю трагедію. А трагедія була <...> з нашої дурості, з нашої взаємної темряві. Вся кров громадянської війни і безглуздість мужицького бунту вийшла звідти. Це загальна тупість місць та людей. Ніхто не винен. Ось фінальна сцена, в останньому розділі ви відчуваєте повний спокій <...> невинних” („Серапионовы братья”, 2004, с. 77–78).* У цих словах автора очевидно його прагнення довести правоту своєї точки зору в розумінні трагедії долі приватної людини, яка попри свою волю опинилася у вирі революції та громадянської війни.

Однак, вже через рік М. Нікітін змінив свою точку зору, його твори стають кон'юнктурними і не тільки не викликають інтересу критиків, але й роблять його чужим у групі „Серапінови брати”, яка дистанціюється від нього. *„Про Нікітіна нічого писати. Він спаскудився, заклавав себе, як дурень, за порожній успіх та вечери у ресторанах, – зазначав В. Каверін в листі до Л. Лунца в 1923 році. – А викупу ніякого поки немає – пише все гірше <...> Ставлення до нього хлопців – холодне й презирливе. Він рідко буває у нас і в останній раз на серапіонівських зборах про нього говорили, як про чужу людину” („Серапионовы братья”, 2004, с. 223).* У цьому ж 1923 році К. Чуковський в щоденнику зробив такий запис про письменника: *„Нікітін в оповіданні „Барка” розповів, як червоні катували білих. Годі було й думати, щоб цензура пропустила. Тоді він переробив розповідь: змалював, як білі катують червоних, – і заслужив*

похвалу” (Цит. за : Фрезинский, 2003, с. 76). Ці слова К. Чуковського є свідченням про кон'юнктурність позиції М. Нікітіна, для якого літературна творчість та серапіонівські принципи вже не грали пріоритетної ролі. Подальша творча доля М. Нікітіна відповідала основним ідеологічним завданням комуністичної партії.

Повернемося до статті Марієтти Шагінян та до її оцінки повісті М. Нікітіна „Кол”. Автор вважає, що *„якщо б нічого не було написано ні одним російським письменником за поточні роки, а тільки один цей „Кол” самотньо стояв би в російській літературі, – ми все ж мали б художній образ епохи. „Кол” – щире, безсумнівно, густе, доверху насичене оформленим життям, доброю російською традицією вигодуваний, художній твір. Неймовірно, що це перша річ двадцятирічного юнака; але це так”* (Серапионовы братья, 1998, с. 581–582). У цих словах Марієтти Шагінян є і висока оцінка, і визначена світоглядна позиція самої письменниці, яка в 1921 році ще могла написати, що в повісті *„з незрівнянною точністю”* письменник показав, *„як переломився більшовизм в селі”* (Серапионовы братья, 1998, с. 582). Сьогодні ми чітко розуміємо, що в цих словах критика – велика сміливість, тому що твір М. Нікітіна про розстріл більшовиками обурених селян Півночі багато хто відмовлявся друкувати, „пропускати таку річ радянська цензура нізащо не хотіла” (Фрезинский, 2003, с. 70). Б. Фрезінський пояснює сміливість Марієтти Шагінян *„запалом”* людини *„ще не присягнула радянської влади”*, а також тим, що *„час і глухомань схоплені Нікітіним дійсно були точно”* (Фрезинский, 2003, с. 70).

В 1923 році в статті „Postscriptum” Марієтта Шагінян зазначила ті зміни, які відбулися з „серапіонами” за час, що минув після першої її роботи про них. Отже, письменники *„диференціювалися, виявили себе кожен окремо, стояли в zenіті загального признання, народили послідовників та епігонів, їх було розвінчано, викликали на світ безліч статей та суперечок і, нарешті, в генеалогічній таблиці молодой російської літератури зайняли дуже міцне та поважне місце десь на самому початку родоводу, чи то як пращури, чи то як прадіди”* (Серапионовы братья, 1998, с. 582). Звернемо увагу на те, як детально Марієтта Шагінян описує ключові події у творчій біографії літературної групи. Це свідчить про її інтерес до молодих письменників і про те, що автора статті пов'язують з ними дружні стосунки. Не випадково в колективному листі від „Серапіонових братів” та їхніх друзів у Німеччину до смертельно хворого брата-скамороха Л. Лунца від 1 лютого 1924 року (третій рік від дня заснування у 1921 році літературної групи) є оптимістичні слова підтримки від Марієтти Шагінян („Серапионовы братья”, 2004, с. 255–256).

Автор відзначає головну особливість молодих авторів, які входили до літературної групи, – висока вимогливість до творів, яка вже з самого початку робить їх не початківцями, а професіоналами. Саме це, на думку критика, заважає знайти письменникам свій власний стиль:

„Знайти себе в літературі – значить знайти свою мову, ще не пропущену крізь призму манірності та не спотвореною нею <...> починаєш вигадувати і свою умовну мову, тобто манеру, яка в даному випадку має шанси стати стилем, бо стиль є сильна особистість” (Серапионовы братья, 1998, с. 582). В цій статті Марієтта Шагінян пише, що з „серапіонів” „почалася друкована література після епохи громадянської війни” (Серапионовы братья, 1998, с. 583). В цій статті вона вже дає оцінку творчості кожного молодого письменника літературної групи.

Зупинимося на тих її характеристиках, які стосуються естетики авторів, їх пошуків художніх форм, які критик називає індивідуально-авторськими „манерами”. У М. Зоценко „манера” полягає у тому, що він веде „оповідання не від себе, а від імені забавного і більш примітивного, ніж сам автор” та в тому, що „обиватель іменує „злий язик”, рідкісна і міцна властивість сарказму і сатири” (Серапионовы братья, 1998, с. 583). В. Каверін, за словами Марієтти Шагінян, творчо близький до Е.Т.А. Гофмана та М. Зоценка, але цей письменник „чудовий логік і діалектик своєрідного іграшкового світу і зараз я вважаю <...> носієм сарказму плебейського, ярморочно-слобідського, доброго” (Серапионовы братья, 1998, с. 584).

Пошуки М. Нікітіна викликає у Марієтти Шагінян виправдані побоювання в тому, що автор, постійно експлуатуючи „етнографічну свіжість і красу” оповідання „Кол”, може залишитися „без нічого” (Серапионовы братья, 1998, с. 584). Дійсно, слава, що рано прийшла до письменника, не дозволила М. Нікітіну розвиватися далі, він прийшов до створення політично-кон'юнктурних творів, що для „Серапіонових братів” було неприйнятним. Вс. Іванов, на думку критика, в „голій стихійності <...> розпливається в безформність” (Серапионовы братья, 1998, с. 584). Розповідь у творах М. Слоніньського йде за інерцією, письменник „дає йому розвиватися за передавальними поштовхами основної початкової зарядки” (Серапионовы братья, 1998, с. 585). Л. Лунца Марієтта Шагінян порівнює з молодим Ф. Шиллером, який близький до „серапіонів” „філологічним запалом” (Серапионовы братья, 1998, с. 585). Високо оцінює критик творчість К. Федіна, який „подарував літературі чудову та сильну річ <...> „Ганну Тимофіївну” (Серапионовы братья, 1998, с. 585). Критику І. Груздева автор в позитивному сенсі назвала „експериментальною”. Сучасники, які писали про „Серапіонових братів”, досить рідко зверталися до характеристики творчості поетів групи – Єлизавети Полонської та М. Тихонова. Марієтта Шагінян підкреслила оригінальність віршів Єлизавети Полонської, яка полягає в „інтелектуальному жіночому самоствердженні”, гостроті „нічим не замаскованого <...> розуму” (Серапионовы братья, 1998, с. 586). Автор статті справедливо вказує на те, що М. Тихонову необхідно розвивати жанр балади, від якого поет відійшов; він був одним з тих авторів, хто відродив та оновив баладний жанр в літературі 1920-х років.

Підводячи підсумок, відзначимо, що Марієтта Шагінян, яка неодноразово була на зборах „Серапіонових братів” і добре знала письменників, побачила в їхніх творах саме ту художню спрямованість, яку можна назвати визначальною для їхніх художніх принципів. Критик розуміла природу їхньої творчості та назвала подальші шляхи розвитку естетичних і формальних пошуків молодих письменників. Перспективи нашого дослідження полягають у вивченні оцінок творчості „Серапіонових братів” їхніми сучасниками, зокрема, О. Воронським, Ю. Тиняновим, В. Шкловським та ін.

Список використаної літератури

1. Серапионовы братья. Антология. Москва: Школа-Пресс, 1998. 640 с. **2. Ханзен-Лёве Оге А.** Русский формализм. Москва: Языки русской культуры, 2001. 672 с. **3. Фрезинский Б.** Судьбы Серапионов. Портреты и сюжеты. Санкт-Петербург: Академический проект, 2003. 592 с. **4. „Серапионовы** братья” в зеркалах переписки. Москва: Аграф, 2004. 544 с.

References

1. Serapionovyi bratya. Antologiya [Serapion Brothers. Anthology]. (1988). Moscow: Shkola-Press [in Russian]. **2. Hanzen-Lyove Oge A.** (2001). Russkiy formalizm [Russian formalism]. Moscow: „Yazyiki russkoy kulturyi” [in Russian]. **3. Frezinskiy, B.** (2003). Sudbyi Serapionov. Portretyi i syuzhetyi [The fate of the Serapions. Portraits and plots]. St. Petersburg: „Akademicheskiiy proekt” [in Russian]. **4. „Serapionovyi** bratya” v zerkalah perepiski [„Serapion Brothers” in the mirrors of correspondence]. (2004). Moscow: „Agraf” [in Russian].

Вернік О.О. „Вони роблять сучасність змістом мистецтва” („Серапіонові брати” в критиці Марієтти Шагінян)

В статті О. Вернік досліджує оцінку творчості літературної групи „Серапіонові брати” радянською письменницею, критикесою та перекладачем Марієттою Шагінян. В статті зазначено, що Марієтта Шагінян неодноразово була на зборах „Серапіонових братів” і брала участь в обговоренні їхніх творів, написала про літературну групу два нариси – в 1921 та в 1923 роках. В першій статті про літературну групу критикеса писала про те, що помилково співвідносити творчі шукання „Серапіонових братів” з формалізмом, оскільки молоді письменники продовжують традиції психологічного реалізму. Критик бачила головні орієнтири творчих пошуків молодих письменників у російській прозі. О. Вернік зазначила, що ця думка Марієтти Шагінян суперечить сучасним науковим розвідкам, в яких доведено, що творчість митця літературної групи Л. Лунца мала великий вплив на теоретичні праці представників формальної школи. Марієтта Шагінян цілком справедливо зазначила новаторський характер творів „Серапіонових братів”, які стали явищем російської літератури і зробили змістом мистецтва події

сучасності. В статті Марієтти Шагінян велика увага приділяється повісті М. Нікітіна „Кол”, яку критикеса називає кращою не тільки в творчості „серапіонів”, але й у всій російській літературі 1920-х років. Цю повість було видано один раз у 1922 році, потім цензура та ідеологія не дозволили її автору навіть згадувати про свій твір. О. Вернік зазначила, що через рік після першої статті Марієтти Шагінян автор повісті М. Нікітін змінив свою точку зору, його твори стали кон'юнктурними, вони несли відбиток радянської ідеології. Творчість М. Нікітіна вже не тільки не викликала інтересу критиків, але й зробила його вигнанцем у „Серапіонових братів”, які позиціонували себе як аполітична літературна група. В 1923 році Марієтта Шагінян повернулася до оцінки творчості письменників-„серапіонів” у статті „Postscriptum”. Критикеса зазначила ті зміни, які відбулися з літературною групою за час, що минув після першої її роботи про них. Марієтта Шагінян описувала ключові події у творчій біографії „Серапіонових братів”. Це свідчить про її інтерес до молодих письменників і про те, що автора статті пов'язували з ними дружні стосунки. Критикеса відзначила головну особливість молодих авторів, які входили до літературної групи, – висока вимогливість до творів, яка вже з самого початку робить їх не початківцями, а професіоналами. Марієтта Шагінян дала важливі характеристики, які стосуються естетики авторів, їхніх пошуків художніх форм, які критикеса називала індивідуально-авторськими „манерами”.

Ключові слова: „Серапіонові брати”, критикеса, письменник, повість, рецепція, твір.

Верник О. А. „Они делают современность содержанием искусства” („Серапионовы братья” в критике Мариэтты Шагинян)

В статье О. Верник исследует оценку творчества литературной группы „Серапионовы братья” советской писательницей, критиком и переводчиком Мариэттой Шагинян. В статье указано, что Мариэтта Шагинян неоднократно была на собрании „Серапионовых братьев” и принимала участие в обсуждении их произведений, написала о литературной группе два очерка – в 1921 и в 1923 годах. В первой статье о литературной группе критик писала о том, что ошибочно соотносит творческие искания „Серапионовых братьев” с формализмом, поскольку молодые писатели продолжают традиции психологического реализма. Критик видела главные ориентиры творческих поисков молодых писателей в русской прозе. О. Верник отметила, что эта мысль Мариэтты Шагинян противоречит современным научным работам, в которых доказано, что творчество писателя литературной группы Л. Лунца имело большое влияние на теоретические работы представителей формальной школы. Мариэтта Шагинян вполне справедливо отметила новаторский характер произведений „Серапионовых братьев”, которые стали явлением русской литературы и сделали содержанием искусства события современности. В статье Мариэтты Шагинян большое внимание уделяется повести Н. Никитина „Кол”, которую критик называет лучшей

не только в творчестве „серапионов”, но и во всей русской литературе 1920-х годов. Эта повесть была издана единожды в 1922 году, потом идеология и цензура не позволили ее автору даже вспоминать о своем произведении. О. Верник отметила, что через год после первой статьи Мариэтты Шагинян автор повести Н. Никитин изменил свою точку зрения, его произведения стали конъюнктурными, они несли отпечаток советской идеологии. Творчество Н. Никитина уже не только не вызвал интерес критиков, но и сделало его изгоем у „Серапионовых братьев”, которые позиционировали себя как аполитичная литературная группа. В 1923 году Мариэтта Шагинян вернулась к оценке творчества писателей-„серапионов” в статье „Postscriptum”. Критик отметила те изменения, которые произошли с литературной группой за время, прошедшее после ее первой работы о них. Мариэтта Шагинян описывала ключевые события в творческой биографии „Серапионовых братьев”. Это свидетельствует о ее интересе к молодым писателям и о том, что автора статьи связывали с ними дружеские отношения. Критик отметила главную особенность молодых авторов, входивших в литературную группу, – высокая требовательность к произведениям, которая уже с самого начала делает их не новичками, а профессионалами. Мариэтта Шагинян дала ценные характеристики, касающиеся эстетики авторов, их поисков художественных форм, которые критик назвала индивидуально-авторскими „манерами”.

Ключевые слова: „Серапионовы братья”, критик, писатель, повесть, произведение, рецепция.

Viernik O. O. „They make modernity the content of art” (the „Serapion Brothers” in Marietta Shaginian's criticism)

In this article Olha Viernik explores two articles of Marietta Shahinian. Marietta Shahinian was a Soviet writer, critic and translator. She has written articles about a group of writers named „Serapion's brothers”. Marietta Shahinian knew the writers of this group. She often attended the meetings of the literary group. She participated in these meetings. She listened to new works read by young writers. Marietta Shahinian tried to be objective in her articles. She wrote her first article in 1921. A critic wrote that the writers create realistic works. Marietta Shahinian wrote that „Serapion's brothers” and the formal school have nothing in common. Modern scholars do not think so. Olha Viernik writes that Lev Lunts had a great influence on formalists. Marietta Shahinian praised the novel of Mykolai Nikitin named „Kol”. She believed that this story was the best in Russian literature. This story was published only time in 1922. Then the novel was forbidden in Soviet Russia due to censorship. A year after it Mykolai Nikitin became not only a Soviet author but a Soviet patriot. He praised the Soviet government and Bolsheviks. Mykolai Nikitin never wrote about the personal tragedies of different people in a period of the revolution and civil war again. In 1923 Marietta Shahinian wrote her second article. She appreciated every writer of the group. „Serapion's brothers” have changed. Marietta Shahinian wrote about important

events and style changes in the works of group. Mykhail Zoshchenko describes original satirical characters in his works. Veniamin Kavierin continued the work of Hoffmann. Lev Luntz continued the work of Schiller. Yelyzaveta Polonska wrote intelligent lyrics. Mykolai Tykhonov created original ballads. Olha Viernik finds that the articles of Marietta Shahinian are of great importance in the history of the literary group „Serapion's brothers”.

Key words : „Serapion Brothers”, writer, novel, work, reception.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2020 р.

Стаття прийнята до друку 22.02.2020 р.

Рецензент – д. філ. н., проф. В. І. Дмитренко